

شمایل نگاری مهر از سرخ کُتل تا بورگ سن آندئول

آرشاک ایروانیان^۱ ID

چکیده

پژوهشگران گوناگونی دربارهٔ آیین مهر به پژوهش پرداخته‌اند و مقاله‌ها و کتاب‌های مختلفی در این زمینه به زبان‌های مختلف در سال‌های مختلف به قلم این پژوهشگران به رشته نگاشته درآمده است. با این حال این آیین پر رمز و راز هنوز نیز مسئله پژوهشی پژوهشگران مختلف است و از زاویه‌های مختلف به آن می‌نگرند. یکی از کتاب‌های تازه قلمرو مهر پژوهی کتاب *Images of Mithra* است که انتشارات دانشگاه آکسفورد آن را در سال ۲۰۱۷ به بوتۀ نشر سپرده که بر آیین مهر یا میترایسیم دگر بار از چشم‌انداز شمایل‌شناسی پرتوی تازه افکنده است. نگارنده در این مقاله به بررسی این کتاب می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: مهر، شمایل نگاری، مهرکده.

^۱ دکتری فرهنگ و زبان‌های باستانی، ایران، ارمنستان arshakiravanian@yahoo.com

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۸ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۵ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۷/۹

استناد: ایروانیان، آرشاک (۱۴۰۱). "شمایل نگاری مهر از سرخ کُتل تا بورگ سن آندئول". *پژوهشنامه ایران باستان*، سال ۱، شماره ۳: ۱۰۵-۱۱۵.

پیشگفتار

نوشته دیوید بیوار (1998) و همچنین آیین مهر، تاریخ آیین رازآمیز میتراپی در شرق و غرب از آغاز تا امروز نوشته هاشم رضی (۱۳۸۵) و محمد عتقی با عنوان آثار و شواهد باستان‌شناسی میترایسم در امپراتوری روم باستان (۱۳۹۹) اشاره کرد که هر کدام به گونه‌ای به این آیین پر رمز و راز پرداخته‌اند. برگزاری همایش‌های مهرشناسی نیز نشان‌دهنده اهمیت مهر و مهرپرستی در پژوهش‌های جهان باستان است که از آن میان می‌توان به نخستین کنگره بین‌المللی مطالعات مهرپرستی در سال ۱۹۷۱ میلادی برابر با ۱۳۵۰ خورشیدی در منچستر انگلستان و نیز دومین کنگره مهرشناسی در سال ۱۹۷۵ میلادی برابر با ۱۳۵۴ خورشیدی در تهران اشاره کرد که مجموعه مقاله‌های نخستین همایش با عنوان *Mithraic Studies: Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies* به‌کوشش جان راسل هینلز منتشر شد (1975). همچنین مجموعه مقاله‌های دومین همایش با عنوان *Études Mithriaques. Actes du 2e Congrès International* منتشر شد (1978).

نقد و بررسی

از تازه‌ترین کتاب‌ها در زمینه دین مهر *Images of Mithra* که انتشارات دانشگاه آکسفورد آن را در سال ۲۰۱۷ به بوته نشر سپرده است. نویسندگان این کتاب پژوهشگران جوانی هستند که در زمینه دین و باورهای دینی به پژوهش می‌پردازند. نخستین آنان فیلیپا آدریچ است که تحصیلات خود را در مقطع کارشناسی‌ارشد و دکتری در زمینه تاریخ روم گذرانده است. رساله دکتری او با راهنمایی جان ریچارد السنر^۱ درباره رویکردهایی به شمایل‌نگاری و تاریخ‌نگاری‌های پرستش رومی میترا متمرکز بوده است. رابرت بریس

دین مهر از دین‌هایی است که پژوهشگران بسیاری درباره آن قلم‌فرسایی کرده‌اند و نشست‌ها و سخنرانی‌ها و همایش‌های بسیاری درباره آن برگزار کرده‌اند و هنوز نیز پژوهش‌هایی در زمینه‌های باستان‌شناختی و تاریخی درباره آن انجام می‌گیرد. دیدگاه‌های گوناگونی درباره مهرپرستی بیان شده است. یامائوچی بر این باور است که مهرپرستی تصور سه‌گانه‌ای داشته است. نخست پرستش مهر آنگونه که از نوشته‌های اوستایی و فارسی باستان در دوره هخامنشی برمی‌آید. دوم پرستش مهر در دوره اشکانی و یونانی‌مآبی و سوم آیین مهر یا میتراس در روم (Yamauchi, 1978: 550). با این حال می‌دانیم که برخی از بزرگان ایرانی پیرو این آیین بوده‌اند. می‌دانیم تیرداد یکم شاه ارمنستان هنگامی که به پادشاهی رسید بر آن بود تا تاج را از دستان نرون امپراتور روم دریافت کند بنابراین در سال ۶۶ میلادی به روم رفت و نرون را امپراتور بزرگ خواند و آداب و رسم‌های مهرپرستی به جا آورد (Yamauchi, 1978: 550). پژوهشگران بسیاری درباره مهر در ایران و نیز میترایسم در اروپا به پژوهش پرداخته‌اند که از آن میان می‌توان به پژوهش‌های مارتین ورمازرن با عنوان *Mithra, cedeu mysterieux* (1960) و *Mithras: The Secret God* (1963) و *Studien zur mitra - beiträge zur waffen- und trachtgeschichte der antike* نوشته هوگو برندنبرگ (1966) و راینهولد مرکلباخ با عنوان *Mithras: Ein persisch-römischer Mysterienkult* (2005) و نیز *Mithra. Oder: Warum 'Gott Vertrag' beim Aufgang der Sonne in Wehmut zurückblickte* نوشته استروم (2008) و نیز *The Personalities of Mithra in Archaeology and Literature*

1 John Richard Elsner

نمونه که هر دو در قالب تندیس است و هم‌اکنون در موزه بریتانیا نگهداری می‌شوند و پنداشته می‌شود که در روم ساخته شده باشند. نخستین تندیس در اندازه تقریباً ۱۳۰ در ۱۵۰ سانتی متر از سنگ مرمر است که مردی جوان را هنگام کشتن یا شاید قربانی کردن یا زخمی کردن گاو نری نشان می‌دهد. بر این تندیس هیچ نوشته‌ای دیده نمی‌شود که به ما بگوید این شخصیت کیست. همچنین روشن نیست که این تندیس از چه بافت باستان‌شناختی به دست آمده است، جز اینکه در سال ۱۸۱۵ چارلز استریکلند استندیس^۲ در روم آن را خرید و آن را در سال ۱۸۲۵ به موزه بریتانیا فروخت. نیز نمی‌دانیم چه کسی و چه زمانی آن را ساخته است. با این حال می‌دانیم که این صحنه به اصطلاح «تاروکتونی»^۳ یا گاوکشی است و حدود ۷۰۰ بار در یافته‌های امپراتوری روم میان سده یکم تا اوایل سده چهارم میلادی دیده شده است و براساس نوشته تندیس دیگری که آن نیز در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود، و نام میترا بر آن آمده است می‌دانیم که این شمایل از خداست. در واقع این فصل به شمایل‌های میترا و همانندی آن با دیگر تندیس‌های رومی و چیزهایی از این دست می‌پردازد و با مقایسه آنها پیشینه‌های هنری و دینی آن را که شاید نشان‌دهنده عمق سنت یا در واقع میزان نوآوری آن باشد بیان می‌کند. چنانکه نشان می‌دهد صحنه گاوکشی میترا پیشروهایی داشته است و از دید سبکی با دیگر تندیس‌های یونانی - رومی شباهت‌هایی دارد و در سبک همانند تندیس نیکه هنگام کشتن گاو نر است. همچنین قابل مقایسه با تندیس پرسئوس هنگام کشتن مدوسا است که پرسئوس سر خود را به دلیل خیره‌های مرگبار مدوسا به سوی دیگری دوخته است.

دومین نویسنده کتاب است که در زمینه طرح‌های پژوهشی گوناگون در ارتباط با موزه بریتانیا کار کرده است که شامل طرح سکه‌های کوشانی و امپراتوری ایمان بوده است. دومینیک دالگلیش دیگر نویسنده کتاب تاریخ باستان و کلاسیک را در دانشگاه دورهام آموخته است و سپس در دانشگاه آکسفورد مدرک کارشناسی ارشد و دکتری باستان‌شناسی کلاسیک را دریافت کرده است. چهارمین نویسنده کتاب استفانی لنک پژوهشگر پسادکتری و مدرس در دانشگاه گوتینگن است. پژوهش‌های وی بر هنر دینی و فرهنگ مادی اواخر دوران باستان و قرون وسطی است. پژوهش دکتری استفانی در دانشگاه آکسفورد بر تصویرهای رومی غیرمسیحی در تعمیرگاه‌های اواخر دوران باستان در شمال آفریقا، شبه‌جزیره ایبری و ایتالیا بوده است. او همچنین در طرح امپراتوری ایمان برای موزه بریتانیا و دانشگاه آکسفورد کار کرده است. ریچل وود واپسین نویسنده کتاب است که مدرس باستان‌شناسی کلاسیک در کالج کورپوس کریستی^۱ و پژوهشگر جوان در کالج ولفسون است. او نیز در طرح موزه بریتانیا و پروژه تحقیقاتی دانشگاه آکسفورد با عنوان امپراتوری ایمان از سال ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷ مشارکت داشته است و آثاری در زمینه باستان‌شناسی و تاریخ ایران در دوره ساسانی نگاشته است. همه این نویسندگان زیر نظر جان ریچارد السنر تاریخ‌دان هنر به پژوهش در زمینه شمایل‌نگاری پرداخته‌اند و این کتاب دستاورد آنان است.

نخستین فصل کتاب بازسازی‌ها: میترا در روم نام دارد. نویسندگان در این فصل به شمایل‌های میترا در روم می‌پردازند. آنان پژوهش خودشان را با شمایل‌های شناخته‌شده میترا آغاز می‌کنند. دو

1 Corpus Christi College

2 Charles Strickland Standish

3 tauroctony

مانند نقش برجسته مهرابه میانی است. به جای نمادهای خورشید و ماه، نیم‌تنه آنان در گوشه‌های بالایی نقش برجسته نشان داده شده است. در سوی راست صحنه گاوکشی، تصویر زنبویوس اهداکننده همراه خانواده‌اش دیده می‌شود که بازتابی از سنتی بومی اهداکنندگان بوده است (Downey, 1978).

نویسندگان در این فصل به توصیف مهرکده‌های این محوطه‌های می‌پردازند و دیدگاه‌های مختلف درباره این مهرکده را بیان می‌کنند.

فصل سوم کتاب درباره نقش برجسته گاوکشی در بورگ‌سن‌آندئول^۱ است. در حدود دو بیست متری از شهر بورگ‌سن‌آندئول در منطقه آردش^۲ در جنوب شرقی فرانسه، در استان رومی گل‌ناربونی^۳ یا گالیا ناربوننسیس^۴ نقش برجسته گاوکشی مهر بر سینه صخره‌ای نقش شده است و سگ و مار و کژدم و زاغ او را همراهی می‌کنند. با این حال، این نقش برجسته کاملاً در تضاد با مکان‌نگاری نقش برجسته‌های میترا است چراکه مهرکده‌های معمولاً در فضاهای بسته و تنگ و پنهانی قرار دارند و نقش برجسته‌ها نیز در چنین فضاهایی قرار داشت بنابراین مکان‌نگاری این نقش برجسته بسیار متفاوت است. در واقع نویسندگان به بررسی مهرکده‌های مختلف و نقش گاوکشی در آنها و تفاوت‌ها و شباهت‌های آنها می‌پردازند.

فصل چهارم کتاب درباره مهر در دوره ساسانی در ایران است. نویسندگان در این فصل به یافته‌های مرتبط با مهر می‌پردازند. آنان به تاق بستان کرمانشاه اشاره می‌کنند که نقش برجسته مشرف به دریاچه‌های مصنوعی باستانی است که از چشمه‌های طبیعی سیراب می‌شود و شاید پیرامون شکارگاه سلطنتی یا پردیس‌هایی بوده

فصل دوم درباره دوراروپوس است، شهری که مرز میان امپراتوری روم و اشکانی بود و به دلیل یافته‌های خیرکننده‌ای که داشت مایکل روستوفتزنف آنجا را «پمپئی سوریه» خواند. این محوطه را می‌توان یکی از بهترین محوطه‌ها برای پژوهش درباره آیین رومی میترا در شرق در نظر گرفت.

مهرابه دوراروپوس براساس دو کتیبه مرتبط با دو نقش برجسته مربوط به ۱۶۰ میلادی است. نقش برجسته کهن‌تر را ژنرال ایتینی، فرمانده کمانداران پالمیریایی مستقر در دوراروپوس اهدا کرده است و نقش برجسته جدید را در سال ۱۷۱-۱۷۰ میلادی ژنرال زنبویوس فرمانده کمانداران پالمیریایی به این مهرکده هدیه داده است (Downey, 1978).

مهرابه میانی صحنه گاوکشی مهر را درون محوطه مستطیل شکل نشان می‌دهد که مهر گاو را متوقف کرده است اما در تلاش است تا او را راست نگه دارد. سگ به هوا پریده است تا خون جاری شده از زخم گاو را بلیسد. مار زیر سگ نقش شده است درحالی‌که به طور معمول مار پشت سگ نقش می‌شده است که شاید به دلیل بازسازی مهرابه جای آن دگرگون شده است. عقرب که در بیشتر نقش برجسته‌های گاوکشی، بیضه گاو را گاز گرفته است در اینجا دیده نمی‌شود. همچنین در انتهای دم گاو خوشه‌های گندم نقش نشده است. کلاغ از پشت پرواز می‌کند و در گوشه‌های فرازین نماد خورشید به صورت گل سرخ و نیز نماد ماه به صورت گل سرخ درون هلال ماه دیده می‌شود (Downey, 1978).

مهرابه بعدی نقش برجسته گاوکشی دارد که

1 Bourg-Saint-Andéol

2 Ardèche

3 Gaul of Narbonne

4 Gallia Narbonensis

تصویر ۱. نیکه هنگام کشتن گاو نر، از ویلای آنتونوس پیوس، ایتالیا (Adrych, et al, 2017: Fig. 1. 6)

شاپور دوم حلقه‌ای را به دست اردشیر دوم می‌دهد درحالی‌که هر دو تن بر ژولیان شکست خورده ایستاده‌اند و نیز درحالی است که مهر به آن دو می‌نگرد. پرسشی را طرح می‌کنند که حضور مهر در این نقش برجسته را چگونه می‌توان تفسیر کرد؟ واگذاری اقتدار یا افتخار که نماد آن حلقه است، میراث دیرینه‌ای در هنر ایرانی دارد و نقشی رایج در نقش برجسته‌های صخره‌ای ساسانی است، اما گنجاندن مهر در این نقش برجسته نمایانگر نظارت مهر بر پیمان است. بنابراین اگرچه مهر در دیگر نقش برجسته‌های ساسانی دیده نمی‌شود، حضور او با توجه به این نقش چندان دور از انتظار نیست چراکه مهر در اینجا به پیمان میان دو پادشاه نظارت می‌کند. (Adrych, et al, 2017: 90). نویسندگان همچنین با احتمال و احتیاط پیشنهاد

است و بر این باورند که نقش برجسته نخست تاق بستان شمایل از مهر است که او را در کنار دو نقش دیگر نشان می‌دهد. در واقع نقش سمت چپ این نقش برجسته، شمایل از مهر است که پشت اردشیر دوم ساسانی ایستاده است. فردیناند یوستی برای نخستین بار در سال ۱۹۰۴ شخصیت چپ در تاق بستان یک را با مقایسه شمایل نگاری آن با پرتوهای درخشان آپولو-میترا-هلیوس-هرمس در نمودار در سده یکم پم به عنوان مهر شناسایی کرد (Justi 1904, 157). این گزاره بیشتر با شمایل فروزان میرو از بلخ کوشانی پشتیبانی می‌شود که تنها خدای فروغین شناخته شده برای ما در میان ایزدستان کوشانی است (Adrych, et al, 2017: 86). نویسندگان با توصیف این نقش برجسته که اگر این صحنه را از راست به چپ در نظر بگیریم،

تصویر ۲. نقشی که نویسندگان آن را مهر پنداشته‌اند (Adrych, et al, 2017: Fig. 4.4)

می‌کنند که شاید گنجاندن مهر در این صحنه نمادین می‌تواند این باشد که تاجگذاری اردشیر در جشن مهرگان، روی داده است، اما چنین سخنی باید در حدس و گمان باقی بماند، زیرا هیچ گونه شواهد تاریخی دربارهٔ جزئیات به پادشاهی رسیدن اردشیر در دست نیست (Adrych, et al, 2017: 90). نویسندگان در ادامهٔ این فصل به نقش مهر در دین ساسانیان می‌پردازند و آن را تحلیل می‌کنند. فصل پنجم به نقش میرو در میان کوشانیان در سدهٔ یکم تا سدهٔ چهارم میلادی پرداخته است. در استان شمالی قلمرو کوشانیان یعنی بلخ، نام میرو

شکل محلی میترا یا مهر است و خدای میرو در سدهٔ دوم میلاد نقش ارزنده و برجسته‌ای داشت. کوشانیان، میرو را در یک محیط نمادین پیچیده، هم بر سکه‌هایشان و هم در نیایشگاه‌های سلطنتی نقش می‌کردند. نویسندگان با پرداختن به مهر، او را با خدایان در پیوند با خورشید همچون سوریا هندی^۱ و هلیوس یونانی^۲ مقایسه می‌کنند. سکه‌ای زرین در زمان پادشاهی چهارمین فرمانروای کوشانی، کانیشکا (۱۲۷-۱۵۰) ضرب شده است که وزن آن ۷/۹۳ گرم و قطرش ۲۱ میلی‌متر است. تقریباً طلای ناب است و طراحی

1 Indian Surya

2 Greek Helios

تصویر ۳. سکه زرین کائیشکا که میرو را نشان می دهد و در بلخ ضرب شده است (Adrych, et al, 2017: Fig. 5.1)

آن براساس سکه های زرین یونانی و رومی است. قالب این سکه در استان بلخ به احتمال در پایتخت بلخ ساخته شده است. بلخ باستان شمال شرق افغانستان امروزی و مناطق جنوبی تاجیکستان و ازبکستان را در بر می گرفت و مجموعه ای از دره ها و دشت های حاصلخیز میان کوه های هندوکش در جنوب و کوه های آلتایی در شمال است. پشت این سکه، میرو درحالی که بدنش رو به بیننده است، ایستاده است. بازویش را بالا آورده است و سرش به سمت چپ چرخیده است. موهایش کوتاه و فر است که با روبانی (دیپیم) که انتهای آن از پشت سرش آویزان است بسته شده است. او تونیک تنگ و شلواری به تن دارد - نمونه ای از تصویر کوچ نشینان آسیای مرکزی است - و زیر ردایی با دو قلاب بسته شده است. کمربندش نیام را نگه داشته است و با دست قبضه شمشیر را گرفته است و چکمه هایی به پا دارد. براساس پرتو درخشان گرداگرد سرش که صفت خدای خورشید است و نیز کتیبه ای که در سمت راستش است، میرو شناسایی شد (Adrych, et al, 2017: 106-107).

فصل ششم این کتاب به آپولو-میترا در کماژن پرداخته است. نخستین بار در اواخر سده نوزدهم

تصویر ۴. خدایان کماژن (Adrych, et al, 2017: Fig. 6.1)

که اغلب آتیس، پاریس^۳ و به‌ویژه میترا در غرب به سر دارند. بر پیشانی او، متمایز از تاج، یک دیهیم تزئین شده با دایره‌هایی چند قرار دارد. از پشت سر او پرتوهایی می‌درخشد که او را به‌عنوان خدای خورشید معرفی می‌کند. چهره او جوان است و بی‌ریش و با چشمانی درشت. نویسندگان در ادامه به دیگر نقش‌های «آپولو-میترا-هلیوس-هرمس» می‌پردازند و آنها را در مکان‌هایی چون سامسات^۴ در آدیامان ترکیه و سفراز کوی^۵ و زوگما^۵ بررسی و ارزیابی می‌کنند و از سبک آنها سخن می‌گویند.

برآیند

نویسندگان این کتاب از منابع مختلفی استفاده کرده‌اند و به‌خوبی به اغلب آنها پرداخته‌اند؛ از

کارل سستر^۱ مجموعه‌ای از بقایای شگفت‌انگیزی را در قلعه کوه نمروود یافت. تندیس‌های بزرگی که آنتیوخوس یکم، فرمانروای کوماژن که از سال ۶۹ تا حدود ۳۶ پم فرمان می‌راند دستور ساخت آنها را داد تا سازه یادمانی^۲ از او و به نام او باشد. این تندیس‌های بزرگ نشانگر شاه و خدایان هستند. در سمت چپ، آنتیوخوس و در سمت راست، خدایی که با کتیبه‌ای به زبان یونانی در پشت آن به‌عنوان «آپولو-میترا-هلیوس-هرمس» شناخته می‌شود، بنابراین نام میترا با سه شخصیت نامدار الهی در سنت یونانی ترکیب شده است (Adrych, et al, 2017: 128-129). پژوهشگران امروزی گاهی به کلاهی که این خدایان بر سر دارند کلاه فریگی می‌گویند، چراکه شباهت آن به سرپوشی است

- 1 Karl Sester
- 2 hierothesion
- 3 Attis, Paris
- 4 Samosata
- 5 Sofraz Köy
- 6 Zeugma

نویسندگان کتاب اگرچه به ایران نیز می‌پردازد و مهر را در دوره ساسانی بررسی می‌کنند توجه چندانی به آیین مهر در دوره اشکانی ندارند و دست‌کم می‌توانستند به منابع مکتوب مرتبط با این آیین در دوره اشکانی اشاره کنند و کوتاه از آنها سخن بگویند.

پایان سخن اینکه در مقایسه با کتاب دیوید بیوار (2008) که چهره‌های مهر را در باستان‌شناسی و ادبیات بررسی کرده است و از متن‌های گوناگون و شمایل‌های مختلفی بهره جسته است تا چهره مهر را نشان دهد، این کتاب را می‌توان در ادامه آن دانست. اگرچه کتاب کمبودهایی دارد و منابعی مختلفی به‌ویژه در عرصه باستان‌شناسی از قلم افتاده است و می‌توانست فصل‌بندی مناسب‌تری داشته باشد، کتاب ارزشمندی است که مخاطبان می‌توانند از آن بهره‌مند شوند و آگاهی‌های مناسبی درباره آیین مهر در شرق و غرب از سرخ کُتل تا بورگ‌سن‌آندئول به دست آورند. چنانکه در آغاز اشاره شد نویسندگان این کتاب باستان‌شناسان و تاریخ‌پژوهان تازه‌کاری هستند که همگی زیر نظر جان ریچارد السنر تاریخ‌دان هنر به پژوهش در زمینه شمایل‌نگاری پرداخته‌اند و این کتاب دستاورد آنان است و به سخنی «جوان است و جویای نام آمده است» و در آینده می‌توان منتظر پژوهش‌های دیگری از آنان در زمینه مهر‌پژوهی بود.

منابع مکتوب گرفته تا یافته‌های باستان‌شناختی چنانکه جز اینکه از متن‌ها بهره می‌برند و به آنها اشاره می‌کنند به‌خوبی به یافته‌های باستانی و شمایل‌های کهنی که بر شمایل‌های مهر تأثیر گذاشت، می‌پردازند. شمایل‌های میترا و همانندی آن با دیگر تندیس‌های رومی را مقایسه می‌کنند چنانکه صحنه گاوکشی میترا پیشروهایی داشته است و از دید سبکی با دیگر تندیس‌های یونانی-رومی شباهت‌هایی دارد و در سبک همانند تندیس نیکه هنگام کشتن گاو نر است. همچنین قابل مقایسه با تندیس پرسئوس هنگام کشتن مدوسا است. این مقایسه با آوردن تصویرهای مختلف و ارزنده‌ای از شمایل‌های خدایان و خدایان یونانی و رومی است که خواننده را به‌خوبی با این شباهت‌ها آشنا می‌کنند.

نویسندگان پژوهش‌های خود را از غرب آغاز می‌کنند و سپس به شرق یعنی قلمرو ساسانیان و سپس سرزمین کوشانیان می‌پردازند و دگر بار به غرب می‌روند و مهر را در کوماژن دنبال می‌کنند. اگرچه کتاب مهر را در پهنه گسترده‌ای بررسی می‌کنند، بهتر بود نویسندگان نخست به خاستگاه مهر و آیین مهر می‌پرداختند و سپس گسترش این آیین را از آمیز را به غرب و شرق دنبال می‌کردند.

کتاب‌نامه

عتقی، محمد. (۱۳۹۹). آثار و شواهد باستان‌شناسی میترا نیسم در امپراتوری روم باستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه مازندران (منتشر نشده).

الف) فارسی

رضی، هاشم (۱۳۸۵). آیین مهر، تاریخ آیین رازآمیز میترا در شرق و غرب از آغاز تا امروز. چاپ دوم. تهران: انتشارات بهجت.

ب) نافارسی

---- (1978). *Etudes Mithriaques: Actes Du 2E Congres International, Teheran, Du Ler Au 8o Septembre 1975 (Actes Du Congres, 4/Actes Iranica 17) (ACTA Iranica)*, Brill Academic Publishers.

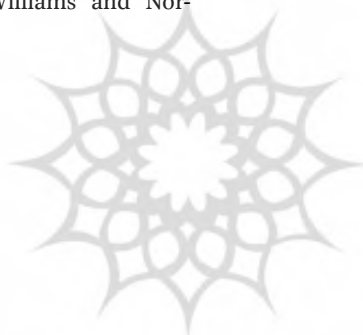
Adrych, Philippa; Bracey, Robert; Dalglis, Dominic; Lenk, Stefanie; Wood, Rachel.

(2017). *Images of Mithra (Visual Conversations in Art and Archaeology Series)*, OUP Oxford.

Bivar, David. (1998). *The Personalities of Mithra in Archaeology and Literature*, New York: Bibliotheca Persica.

Brandenburg, H. (1966). *Studien zur Mitra*.

- Beitrage zur Waffen-und Trachtengeschichte der Antike*, Munster.
- Downey, S. B. (1978). "Syrian Images of Mithras Tautoctonos", *Etudes Mithriaques: Actes Du 2E Congres International, Teheran, Du Ler Au 8o Septembre 1975 (Actes Du Congres, 4/Actes Iranica 17)* (ACTA Iranica), Brill Academic Publishers: 135-149.
- Hinnells, John R. (1975). *Mithraic Studies: Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies* (2 volumes), International Congress of Mithraic Studies (1, 1971, Manchester), Manchester: Manchester University Press,
- Justi, F. (1904), 'The life and legend of Zarathustra', *Avesta, Pahlavi and ancient Persian studies in honour of Dastur P B Sanjana* (London: Williams and Norgate), 117-58.
- Merkelbach, Reinhold. (2005). *Mithras: Ein persisch-römischer Mysterienkult*, VMA; 2. Edition.
- Strohm, H. (2008). *Mithra. Oder: Warum 'Gott Vertrag' beim Aufgang der Sonne in Wehmut zurückblickte*. Munchen, Wilhelm Fink Verlag
- Vermaseren M. J. (1963). *Mithras: The Secret God*, Barnes & Noble.
- Vermaseren, Martin. (1960). *Mithra: Ce Dieu Mystérieux*, Séquoia Paris-Bruxelles.
- Yamauchi, E. M. (1978). "The Apocalypse od Adam, Mithraism and Pre-Christian Gnoticism", *Etudes Mithriaques: Actes Du 2E Congres International, Teheran, Du Ler Au 8o Septembre 1975 (Actes Du Congres, 4/Actes Iranica 17)* (ACTA Iranica), Brill Academic Publishers: 537-563.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

© 2022 The Author(s). Published by Tissaphernes Archaeological Research Group, Tehran, Iran. [Open Access.](#)

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way.

The ethical policy of Ancient Iranian Studies is based on the Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines and complies with International Committee of Ancient Iranian Studies Editorial Board codes of conduct. Readers, authors, reviewers and editors should follow these ethical policies once working with Ancient Iranian Studies. The ethical policy of Ancient Iranian Studies is liable to determine which of the typical research papers or articles submitted to the journal should be published in the concerned issue. For information on this matter in publishing and ethical guidelines please visit www.publicationethics.org.

Iconography of Mithras from Surkh Kotal to Bourg-Saint-Andéol

Arshak Iravanian¹

Abstract

Many researchers have researched the ritual of Mithraism and various articles and books have been written in this field in different languages in different years by these researchers. However, this mysterious ritual is still the research issue of different researchers and they look at it from different angles. One of the new books in the field of Mithraism studies is the book *Images of Mithra*, which was published by Oxford University Press in 2017, and sheds new light on the religion of Mithraism from the perspective of iconography. The author reviews this book in this article.

Keywords: Mithra, iconography, Mithraeum.

¹ PhD of Ancient Iranian languages and culture, Yerevan, Armenia. arshakiravanian@yahoo.com

Article info: Received: 29 June 2022 | Accepted: 27 August 2022 | Published: 1 October 2022

Citation: Iravanian, Arshak (2022). "Iconography of Mithras from Surkh Kotal to Bourg-Saint-Andéol". *Ancient Iranian Studies*, Vol. 1 (3): 105-115.

<https://doi.org/10.22034/ais.2022.368275.1022>